

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
ARXEOLÖGİYA, ETNOQRAFİYA VƏ ANTROPOLOGİYA İNSTİTUTU

Heydər Əliyev – 100 :

*Azərbaycanda Arxeologiya, Etnoqrafiya və
Antropologiya elmlərinin prioritet məsələləri*

mövzusunda

Respublika elmi konfransının

MƏQALƏLƏR TOPLUSU

Bakı – 27 aprel – 2023

*Kitab AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu Elmi Şurasının
13 yanvar 2023-cü il tarixli qərarı ilə (protokol №1) çap olunur.*

Məsul redaktor:

A.Q.SEYİDOV
tarix elmləri doktoru, professor

**“Heydər Əliyev-100: Azərbaycanda Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya
elmlərinin prioritet məsələləri”** mövzusunda Respublika elmi konfransının
MƏQALƏLƏR TOPLUSU. Bakı: 2023,– 420 səh.

AZ1143, Bakı şəhəri
Hüseyn Cavid prospekti, 115
Tel.: +994 (12) 5108419
E-mail: info@arxeologiya.az

ISBN 978-9952-541-49-6

© AMEA ARXEOLQİYA, ETNOQRAFİYA VƏ ANTROPOLOGİYA İNSTİTUTU, 2023

Yaqub Məmmədov (t.ü.f.d, böyük elmi işçi)
yaqubamea@gmail.com

Ülviyyə Səfərova (elmi işçi)
samkhet@mail.ru

Orxan Zamanov (elmi işçi)
ordukaqan@yahoo.com

2022–Cİ İLDƏ DAMCILIL MAĞARASINDA APARILMIŞ ARXEOLJİ TƏDQİQATLARA DAİR

Abstract: Damjili Cave is located in the western part of Azerbaijan, Gazakh district. This archaeological site has been the first Paleolithic site in Azerbaijan. The foundations of Paleolithic studies in Azerbaijan are inextricably linked with the name of M. Huseynov, who made archaeological investigation of the Damjili. Archeological excavations done in the 1950s in the Damjili show the evidence that the cave was inhabited from the Middle Paleolithic to the Middle Ages. However, the artifacts discovered by these investigations were in a mixed context, since the stratigraphy of the cultural layers was damaged. Thanks to the modern excavations that began in 2016, well-preserved cultural deposits had first been discovered in the eastern part of the cave, about 50 m from the excavation explored by Mammamdali Huseynov. These excavations made it possible to reveal that the Damjili Cave is the unique multi-layer archaeological site of the region and contributed to the solution of a number of scientific issues. Among the main achievements of our research, we should first of all note the identification of well-preserved cultural layers belonging to the end of Mesolithic period and reflecting the transition to the Neolithic periods. So far, this is the first such discovery in the South Caucasus, providing a unique opportunity to explore the boundary of the Mesolithic and Neolithic in the region. Despite the discovery of dozens of stone artifacts of the Mousterian period from disturbed contexts, we have not yet been able to identify the cultural layers of this period. That is why we decided to continue investigation in Damjili Cave in 2023.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, daş dövrü, Damcılı mağarası, mezolit-neolit keçidi.

Keywords: South Caucasus, Stone Age, Damjili cave, Mesolithic-Neolithic transition.

Cənubi Qafqazda neolit dövründə istehsal təsərrüfatının təşəkkülü, təkamülü və inkişafı geniş araşdırılsa da, mezolit dövrü ilə bağlı mənim səmərəli təsərrüfatından keçid prosesini tədqiq edilməli olan vacib elmi problemlərdən biridir. Bu problem nəinki yerli, bu istiqamətdə tədqiqat aparan beynəlxalq elmi təşkilatların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bundan irəli gələrək 2015–ci ildə AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu, Tokio Universiteti, Universitet Muzeyi və Avey Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun birgə təşkil etdiyi tədqiqat proqramı əsasında Damcılı mağarasında yeni arxeoloji tədqiqatlara başlanmışdır. 2016–2018–ci illərdə Azərbaycan tərəfdən t.ü.f.d. A.Zeynalov və 2019–cu ildə t.ü.f.d., dos. M.Mansurovun rəhbərliyi ilə tədqiqatlar aparılmışdır. Yaponiya tərəfdən isə tədqiqatlara prof. Y.Nishiaki həmrəhbərlik etmişdir [4, s.8-9; 5, s.420-426; 6, s. 168-169].

Damcılı mağarası Avey dağının şərq ətəklərində, Qazax rayonunun Daş Salahlı kəndindən qərbdə yerləşir. Bu mağarada 1956 və 1957–ci illərdə prof. M. Hüseynov tərəfindən aparılan ilkin qazıntılar nəticəsində neolit, mezolit, üst və orta paleolit dövrlərinə aid bir sıra daş alətlər tapılmışdır. M. Hüseynovun tədqiqatları bu abidənin Cənubi Qafqazda uzunmüddətli mədəni təkamülü öyrənmək üçün əhəmiyyətli potensiala malik olduğunu nümayiş etdirdi [1, s. 1071-1076; 12, s. 151-167].

“Kovid 19 pandemiyası” səbəbi ilə iki illik fasilədən sonra 2022 – ci ilin avqust ayında t.ü.f.d. Yaqub Məmmədov rəhbərliyi ilə aparılan qazıntılar həyata keçirilmişdir və Azərbaycan tərəfindən elmi işçilər Ü.Səfərova, O.Zamanov iştirak etmişdir.

2016–2019–cu illərdə arxeoloji qazıntılar su qaynaqları və bulaqdan süzülən sudan bir qədər uzaqda olan 9–cu yoxlama şurfunda aparılmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində mezolitdən orta əsrlərə qədər ardıcılığı pozulmayan mədəni təbəqələr aşkar edilərək öyrənilmişdi. Mədəni təbəqələşmənin stratigrafiyası bir sıra radiokarbon və OSL analizləri ilə təsdiq olunmuşdur [10].

2022-ci il mövsümünün qazıntıları indiyə qədər tətbiq edilmiş 1 m × 1 m şəbəkə sistemi ilə 9-cu şurfda davam etdirilmişdir (Şəkil 1). Qazıntı sahəsi 6 m × 5 m təşkil etsədə, təhlükəsizlik səbəbiylə onun bütün ərazisi tədqiq olunmamışdır. Buna görə də, xəndəyin ortasında yerləşən daha dərin qazıntı meydançalarına çatmaq üçün kənarlardakı kvadrlardan istifadə edilmişdir. Nəticədə, neolit və mezolit təbəqələrinə aid faktiki sahələr 3 m × 3 m ölçülərlə məhdudlaşaraq B0 - B2, C0 - C2 və D0 - D2 kvadrlarını əhatə etmişdir (Şəkil 1). 2022-ci il mövsümündə biz bu ərazinin tədqiqini dərinləşdirmək ilə davam etdik. İndiyə qədər ən dərin qazılmış kvadrat B0 idi. Onun dibini indiki yer səthindən təxminən 4,8 m dərinlikdədir. Bu sahə, M. Hüseynovun qazıntıları ilə göstərilmiş, lakin heç vaxt stratigrafik olaraq təsdiqlənməmiş paleolit dövrünə aid mədəni təbəqələrini axtarmaq üçün seçilmişdir.

2016-2019-cu illərin arxeoloji qazıntıları zamanı mezolitə aid mədəni təbəqələr əsasən B0-B2 kvadrlarda öyrənilmişdir. C0-C2 və D0-D2 kvadrların mezolit çöküntüləri isə yalnız orta səviyyəyə qədər qazılmışdır. Həmçinin mağaranın divarı yaxınlığındakı torpaq qatları qazılmışdır.

Bu ilki qazıntıların hədəfi və məqsədi. Qazıntıların əsas hədəfi qazıntı sahəsində mezolit-neolit təbəqələrində qazıntıları tamamlayaraq mezolit – neolit keçidi dövründə mədəni prosesləri başa düşmək və arxeoloji tarix ilə bağlı məlumatları zənginləşdirmək idi. Beləliklə 2022-ci il qazıntıların məqsədləri aşağıdakılar olmuşdur:

1. Qazıntı sahəsinin mağara divarına yaxın A99-dan D99-a qədər kvadrlara qədər genişləndirilməsi;
2. C0 - C2 və D0 - D2 kvadrlarında mezolit təbəqələrinin qazıntısının başa çatdırılması;
3. Əvvəlki mövsümlərdə pillə kimi istifadə edilən B3 kvadratının qazılması;
4. B2 kvadratında daha dərinə, mezolit təbəqəsinin altında yerləşən çöküntüləri tədqiq etmək.

A99-D99 kvadrların öyrənilməsi. Qazıntı sahəsinin şimalında yerləşən A99-D99 kvadrları mağara divarına yaxın ərazini əhatə edirlər. Burada qazıntılar neolit təbəqəsi səviyəsindən başlayaraq mezolit təbəqələrinə çatdırıldı. Neolitə aid laylar A99 və B99 kvadrlarda daşlı sıx, demək olar tamamilə steril çöküntülərdən ibarət olduğu müəyyən olundu. Mezolit təbəqələri isə çox az artefaktların (heyvan sümükləri və daş məlumat) olduğu açıq qəhvəyi sıx çöküntülərdən ibarət idi. Alt laylarda isə mağara divarı şimala doğru dərinləşmir və sterildir. Buradan bir sümük qırığı və bir çaxmaqdaşından iki tilli lövhənin fraqmenti aşkar edildi. Əldə olunan məlumata görə bu sahə müəyyən edilmiş dövrlərdə intensiv məskunlaşma ərazisi olmayıb. Bu müşahidə eyni zamanda C99 və D99 kvadrlara da aid oluna bilər. D99 kvadratından üst neolit qatında 11 kiçik sümük fraqmenti və 7 obsidian tapıntıları ilə yanaşı orta paleolitə aid çaxmaq daşından olan levallua tipli lövhəyə bənzər artefakt tapılıb (Şəkil 2, 1). Hələ 2019-cu ilin qazıntıları nəticəsində C99 və D99 kvadratının orta neolit qatında dərin quyu müşahidə olunurdu. Bu quyudan heyvan sümükləri və obsidiandan müxtəlif daş məmulatı aşkar edildi. Onların arasında 1 dəne obsidian mikrolövhnənin proksimal hissəsi və retuşlu 3 tilli lövhə müəyyən edilmişdir (Şəkil 2, 3). Neolit dövrünə aid ən alt torpaq qatları isə coxsaylı daşlardan ibarətdir. Bu daşlar, çox güman ki, mağara divarından düşmüş əhəngdaşı parçalarının təbii hissələridir.

Neolit laylarının altında yerləşən mezolit təbəqəsi neolit təbəqələrindən aydın şəkildə fərqlənir. Əhəngdaşı parçaları da neolit təbəqələrinə nisbətən açıq-aydın daha çoxdur. Burdan aşkar edilən sümük qalıqları, əsasən dişlər *Ovis/capra* cinsindən olan heyvanlara aiddir. Bundan başqa 2 ədəd çaxmaq daşı, biri yan qaşovu olmaqla və 1 ədəd obsidian tapıntısı aşkar olunmuşdur.

C0-dan C3-qədər və D0-dan D2-yə qədər olan kvadrların mezolit mədəni təbəqələrinin aşağı hissəsi 2019 –cu il mövsümündə toxunulmamış qalmışdır və bu mövsümdə tədqiq olunmuşdur. Bu təbəqələrdə aşkar edilmiş daş divara bənzər qalıqlar, görünür 2019 –cu il mövsümündə müəyyən edilmiş divarın davamını təmsil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ocaq yeri bu daş divar ilə əhatə olunmuşdur. Tapıntılar əsasən sümük fraqmentlərindən (90 ədəd) və daş məmulatından (67 çaxmaq daşı; 9 ədəd obsidian), həmçinin mikrolitlərdən ibarət idi (Şəkil 2, 7, 8). C2-13 təbəqəsindən 2 ədəd çaxmaq daşından qeometrik mikrolit (trapez) aşkar edilmişdir (Şəkil 2, 4, 6). Bu tip alətlər əvvəlki illərdə də aşkar olunmuşdur [9, p.7, fig.6, 12, 15-17].

Mezolitə aşağı təbəqəsindən 15 ədəd sümük fraqmenti və 95 ədəd daş məmulatı (yalnız bir ədəd obsidiandandır) aşkar olunmuşdur. Bu kvadrlar həmçinin obsidian artefaktların sayının xeyli azalması

ilə də səciyyəvidir (Şəkil 2, 9). C1-13 kvadratından levellua tipli lövhə (Şəkil 2, 2) və bir ədəd qeometrik mikrolit (trapez) aşkar edilmişdir (Şəkil 2, 5). Bu təbəqə C2 və D2 kvadratlarında qalınlaşmaqla cənuba və qərbə doğru aşağı meyillidir.

2019-cu ildə **B3 kvadratı** mezolit təbəqəsinə qədər qazılmışdır, bu mövsüm isə qazıntı sahəsi daha da dərinləşdirilmişdir. Bu kvadratın mezolit çöküntülərini dörd kontekstinə müvafiq olaraq dörd yerə böldük (B3-19-dan B3-22). Üst hissəsi açıq qəhvəyi rəngdə sıx çöküntülərdən (B3-19 və B3-20) ibarətdir. Buradan çoxsaylı heyvan sümüklərinin fraqmentləri aşkar olunub (410 ədəd). Fauna qalıqlarının əsasında müxtəlif taksonomları müəyyən etmək mümkün oldu. Onların arasında tısbağa (*tortoise*), tülkü (*vulpes*), kiçik gəmirçilər (*small rodents*), sürünənlər (çənə sümükləri) (*reptiles*), balıq, ceyran (*gazella*) və *ovis/capra* (Şəkil 2, 10) cinsinə aid heyvanların qalıqları müəyyən edildi. Daş məmulatı 33 ədəd caxmaqdaşından olan artefaktlardan ibarətdir. Altındakı çöküntülər demək olar ki, steril idi (B3-22). Buradan yalnız bir ədəd caxmaqdaşından mikrolöhə fraqmenti və bir neçə heyvan sümüyü aşkar olunub.

9-cu xəndəkdə paleolit təbəqələrinin olub-olmadığını araşdırmaq üçün **B2 kvadratı** daha dərin qazılması qərara alındı. Bu kvadratın cənub hissəsi 2019-cu ildə qazılmadığı üçün biz ilk növbədə mezolit təbəqələrinin torpağını çıxardıqdan sonra dərinə qazmağa başladıq. Narıncı və ya boz çöküntüləri olan daşlı sıx təbəqələr (təbəqə 6?) aşağıya doğru davam etdi və bu mövsümdə biz mezolit təbəqəsindən təxminən 1,1 m dərinliyə endik. Materik səviyyəsinə çatılmamışdır və mezolitdən əvvəlki stratifikasiyanı müəyyən etmək üçün mütləq gələcəkdə yeni qazıntı tələb olunur.

Nəticə. Damcılı mağarası Cənubi Qafqazda analogiyası müəyyən olunmamış abidədir. Bu tədqiqatda əsas məqsəd mezolitdən neolitə keçidin tədqiqidir. 2016–2019-cı illərdəki tədqiqatlar nəticəsində zamanı e.ə. 6000 ətrafında sürətli bir keçid olduğu müəyyən olunsada, mövcud arxeoloji sübutlar bunu əsaslandırmaq üçün yetərsiz idi. Xüsususən bu mezolit materiallarının miqdarında hiss olunurdu. Cari mövsümün araşdırmaları, mezolit-neolit qazıntı sahələrinin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, şübhəsiz ki, bu baxımdan əvvəlki məlumatlarımızı tamamladı.

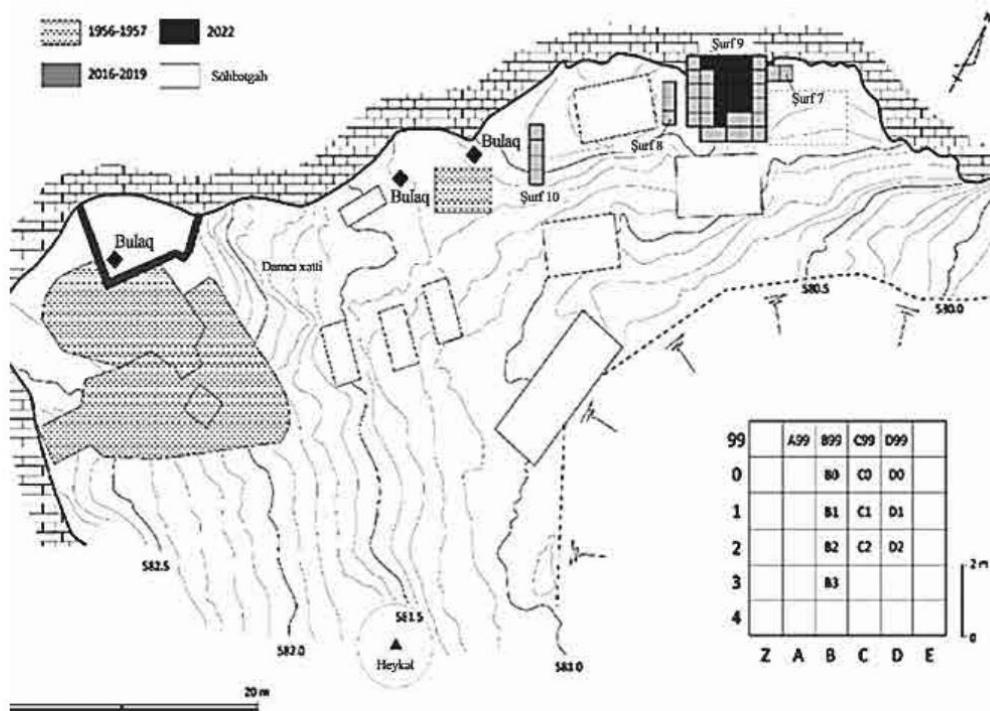
Digər mühüm nailiyyət ondan ibarətdir ki, 9-cu xəndəyin əsas sahəsində (3 x 4 m) mezolit çöküntüləri tamamilə qazılmışdır. Buna görə də, erkən çöküntüləri də araşdırmaq mümkün oldu. Əvvəlki mövsümlərdə mezolitdən əvvəlki təbəqələr yalnız B0 dan B1-ə qədər kvadratlarda qismən müəyyən edilmişdir. Onlar tərkibində əhəngdaşı parçaları olan tünd bozdan yaşıl rəngli lilli təbəqə ilə xarakterizə olunur. Lakin demək olar ki, heç bir artefakt yoxdur. M.Hüseynovun tədqiqatları bu mağarada paleolit dövrünə aid artefaktların mövcudluğunu göstərdi. 9-cu xəndəkdə 2016-2019 və 2022-ci illərdə aparılan qazıntılar nəticəsində hamısı sonradan qarışıq kontekstlərdə orta paleolit dövrünə aid edilən 100 caxmaq daşı və obsidian artefakt əldə olunmuşdur. Bu mövsümdə B2 kvadratının daha dərinə qazılması bu məsələni araşdırmaq üçün ilk addımdır.

Bu ilin qazıntıları nəticəsində 237 ədəd caxmaq daşı məmulatı, 63 ədəd obsidian, 4 ədəd qaya daşı aşkar edilmişdir. Fauna qalıqları 1048 ədəd təşkil edir. Keramika qalıqları çox kiçik parçalardan ibarət idi və yalnız 4 fraqment tapılmışdır.

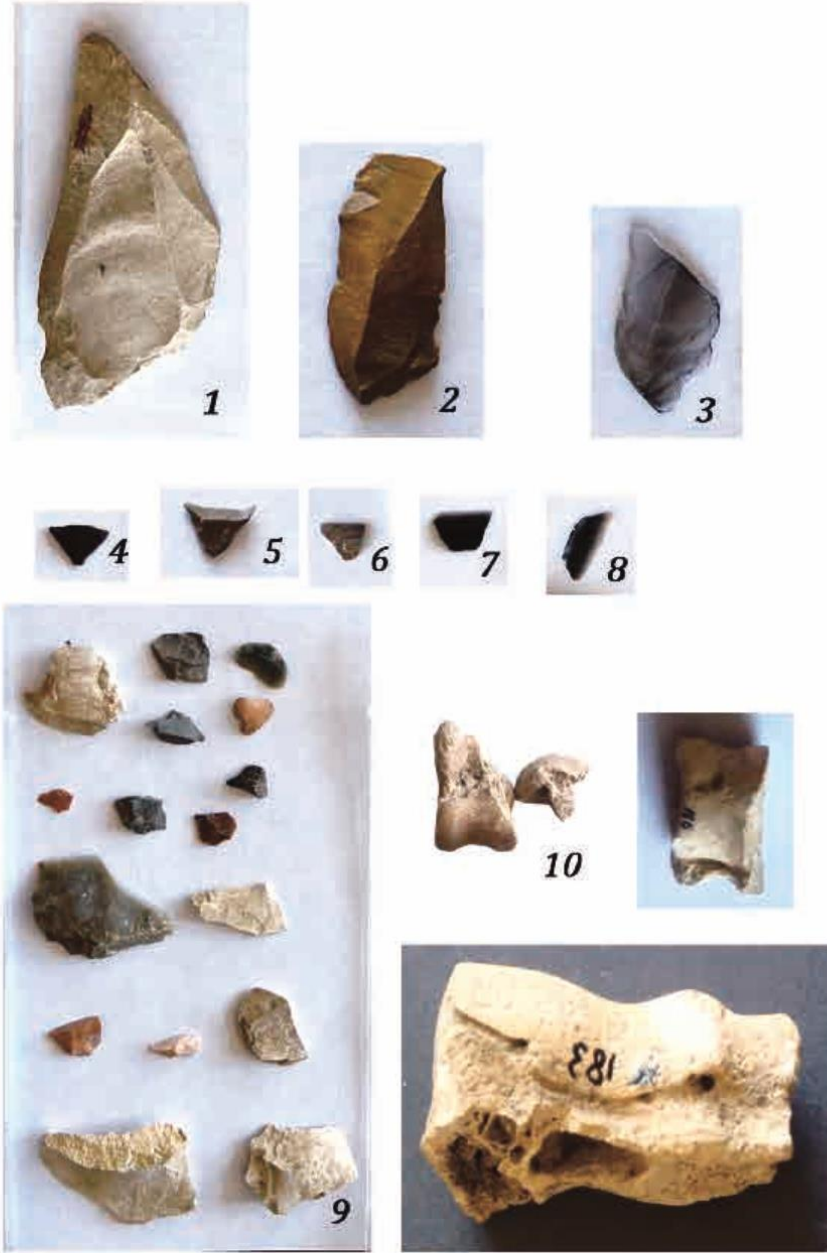
Ədəbiyyat:

1. Hüseynov M.M. Avey dağında daş dövrü mağarası // – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Məruzələri, – 1959. XV c. № 11, – s. 1071-1076.
2. Məmmədov Y.V., Səfərova Ü.R. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntılar (2016 -2018) (2016-2018) / Gənc alimlərin III beynəlxalq elmi konfransının materialları. Gəncə: 2018, s.103-106
3. Məmmədov Y.V., Səfərova Ü.R. Damcılı mağarasında aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələrinə dair / Məmmədli Hüseynovun daş dövrü arxeologiyasına verdiyi töhfələr mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın proqramı və tezisləri, Bakı, 2022, s. 42-43.
4. Zeynalov A.Ə., Mansurov M.M., Məmmədov Y.V. və b. Damcılı mağarasında 2018-ci ildə görülən çöl-tədqiqat işləri / Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinin 50 illiyinə həsr olunan "2018-ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları" mövzusunda Elmi sessiyanın materialları, Bakı: "AfPoliqraf", Bakı, 2019, s. 8-9.
5. Zeynalov A.Ə., Nishiyaki Y., Mansurov, M.M. və b. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntıların bərpası /

- Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar–2015-2016, Bakı: Xəzər Universiteti, 2017, s.420-426.
6. Mammadov Y.V. Archaeological investigations at Damjili cave (2015-2018) / Proceedings of the Second International Scientific Conference Education and Science in a Changing World: Problems and Prospects for Development. Dnipro. 2020, c. 168-169
 7. Nishiaki Y. Mursagulov M, Musaguliyev M, Gasimov P.P., Mammadov Y.V, et all. Prehistoric survey at Avey mountain a working report of the 2015 season Gazakh district / Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar–2015-2016, Bakı: Xəzər Universiteti, 2017, ss.427-434
 8. Nishiaki Y. Mursagulov M, Musaguliyev M, Gasimov P.P., Mammadov Y.V, et all. Prehistoric survey at Avey mountain a working report of the 2015 season Gazakh district / Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar–2015-2016, Bakı: Xəzər Universiteti, 2017, ss.427-434
 9. Nishiaki Y., Zeynalov A., Munsrov M. Et al. The Mesolithic-Neolithic interface in the Southern Caucasus: 2016–2017 excavations at Damjili Cave, West Azerbaijan // Archaeological Research in Asia 19 (2019) 100140.
 10. Nishiaki Y., Zeynalov A., Munsrov M., Guliyev F. Radiocarbon chronology of the mesolithic-neolithic sequence at Damjili cave, Azerbaijan, Southern Caucasus // Radiocarbon, Vol 00, Nr 00, 2022, p 1–14
 11. Nishiaki Y., Damjili cave revisited: prehistoric excavations between 2016 and 2022 / Program and abstracts of the international scientific conference on "Mammadali Huseynov's contributions to the archeology of the Stone Age", Bakı, 2022, p, 19
 12. Гусейнов, М. М. Древний палеолит Азербайджана / М.М. Гусейнов. – Баку: Тек Нур, – 2010. – с. 202.

Şəkil 1. Damcılı mağarasında aparılan qazıntı sahələrin kontur xəritəsi.

Şəkil 2. Damçılı mağarasında 2022 ci ildə aşkar olunan tapıntılar.

Mətbənin direktoru – Fuad HÜSEYNOV
Texniki redaktor – Azər RƏSULOV
Dizayner – Fatimə ƏLİƏSGƏRLİ
Texniki korrektor – Təranə RƏHİMOVA
Səhifələnmə – Günel ƏSƏDOVA
Çap – Oktay YUSİFOV
Cild – Gövhər NURULLAYEVA
– İlhamə MİKAYİLOVA

*Kitab "AFPOLİQRAF" mətbəsinə hazır diapozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.*

afpoliqraf@mail.ru | Tel.: +994 (12) 510 96 74
afpoliqraf@gmail.com | Mob.: +994 (50) 405 96 74

Yığılmağa verilmişdir: 23.02.2023

Çapa imzalanmışdır: 05.04.2023

Qarnitura: Tahoma

Şərti çap vərəqi: 26,25

Formatı: 64x90 1/8

Tiraj: 200